

Ірина Денисенко

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ І СУСПІЛЬСТВО: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ У КОНТЕКСТІ АРИСТОТЕЛІВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Стаття присвячена аналізу теоретичної спадщини Аристотеля у контексті обґрунтування його концептуальної інтерпретації взаємозв'язку й взаємовпливу цілей і інтересів суспільства та форм державного устрою. Акцент робиться на особливостях розробки Аристотелем механізму запобігання виникненню соціальних і політичних конфліктів, їхнього врегулювання у рамках організації й проведення ефективної внутрішньої політики через процедуру зіставлення причин, що обумовлюють збереження тієї або іншої форми державного устрою, та факторів, що ведуть до їхнього безпосереднього руйнування, або прискорення цього процесу.

Ключові слова: конфлікт, форма державного устрою, державний переворот, усталений розвиток.

Denisenko Irina. Political regime and society: features of interaction in a context of aristotle's tradition. Article is devoted the analysis of Aristotle's theoretical heritage in a context of a substantiation of its conceptual interpretation of interrelation and interference of the purposes and interests of a society and forms state devices. The accent becomes on features of working out by Aristotle of the mechanism of the prevention of occurrence social and political conflicts and their settlement within the limits of the organization and carrying out of effective internal policy by means of procedure of comparison of the reasons which cause preservation of this or that form of government, and the factors causing their destruction or accelerating this process.

Key words: the conflict, the state system form, revolution, a sustainable development.

Аналіз рівня відповідності й протистояння політики та економіки, політичних прав та свобод громадян і вимог економічного зростання, цілей і інтересів суспільства й існуючого в ньому політичного режиму постійно присутні у теоретичних напрацюваннях вітчизняних і зарубіжних представників політичної науки.

Провідні політологи світового наукового співтовариства (К. фон Байме, Е. Вайнінг, Д. Веймер, Р. Дарендорф, А. Пшеворський та інші) пропонують свої моделі узгодження (тобто, раціонального врегулювання) прав та свободи особистості, пріоритетних типів її політичної культури, свідомості, поведінки, засобів формування органів державної влади, принципів функціонування партійної системи, засобів масової інформації, армії, церкви тощо [1; 2; 3; 4].

Здійснення раціонального врегулювання, з одного боку, припускає наявність сукупності знань про природу, загальні властивості, типологію, форми розвитку й особливості прояву на мікро-, макро- і глобальному рівнях соціальних протиріч і політичних конфліктів. З іншого боку, таке раціональне врегулювання має місце тільки у тих ситуаціях, коли суб'єкти керування (від

державних установ до соціально-політичних організацій) готові й здатні адекватно реагувати на кризові явища, здійснювати на практиці експертизу соціальних протиріч, що їх викликали, і послідовно реалізовувати механізм їхнього розв'язання. Очевидно, що організація й здійснення раціонального врегулювання політичних конфліктів є, насамперед, процесом ефективного використання накопичених знань про їхню природу й генезис. Загальновідомо, що саме Аристотель одним із перших в історії світової політичної думки у своєму трактаті «Політика» (у межах розвитку вчення про державу) проаналізував причини, наслідки розвитку й умови запобігання виникненню афектів (внутрішніх хвилювань), заколотів і державних переворотів.

Виходячи із цього, мета статті – аналіз теоретичної спадщини Аристотеля у контексті обґрунтування його концептуальної інтерпретації взаємозв'язку й взаємовпливу цілей і інтересів суспільства та форм державного устрою.

Ґрунтуючись на твердженні, що «у всьому, що, будучи складено з декількох частин, безупинно пов'язаних одна з одною або роз'єднаних, становить єдине ціле, позначається пануючий початок і початок підлеглий», Аристотель природу всіх колізій пропонує визначати саме через співвідношення цих початків [5, с. 40].

Виходячи із цього, внутрішньоособистісний конфлікт (у сучасній інтерпретації) розглядається Аристотелем як відсутність «найкращого стану» між психічним і фізичним початками людини, перший з яких представлено душею (за своєю природою пануючою частиною живої істоти), а другий – тілом (підлеглою частиною). При цьому передбачається, що «душа панує над тілом як пан, а розум над нашими прагненнями – як державна людина» [5, с. 41]. Розходження у двох видах панування ґрунтується на різній природі підлеглих (рабських або вільних) і рівнях удосконалювання влади – «чим вище знаходяться підлегли, тим більш досконала сама влада над ними [5, с. 40]. Збереження такого «найкращого стану» усередині людини, тобто, за словами Аристотеля,

«являти собою підходящий матеріал для законодавця», залежить, по-перше, від природи, звички й розуму людини, а по-друге, від виховання, «за допомогою якого люди щось засвоюють шляхом навичок, інше – за допомогою навчання» [5, с. 242].

Джерелами міжособистісних зіткнень, розглянутих Аристотелем як безладдя, збурювання, розбрати, звади, заколоти й державні перевороти, пропонується вважати майнову нерівність людей і нерівність в одержуваних ними почестях [5, с. 73]. Відповідно до Аристотеля, розбрати в цих випадках «бувають протилежного роду: юрба затіває заколоти через майнову нерівність, а люди освічені – через почесні у тому разі, якщо останні будуть для всіх однаковими» [5, с. 73].

У контексті аристотелівських зауважень майнова нерівність стосується не стільки проблеми забезпечення людини предметами першої необхідності, скільки реалізації можливості «жити в радості» і задовольняти всі свої бажання [5, с. 73]. Ґрунтуючись на цьому моменті, можна стверджувати, що в основу всіх типів зіткнень, що спостерігаються у державі, Аристотелем вводиться проблема рівності. Слід наголосити, що у межах розглянутого питання давньогрецький філософ намагається описати її досить всебічно – починаючи з позиції природного походження (розподіл чесноти і блага) до результатів діяльності (тип державного устрою). Для цього робиться спроба:

по-перше, у контексті класифікації уявлень про рівність (справедливо / несправедливо – добродійно / недобродійно) описати різні види конфліктів (і, насамперед, характер державних переворотів);

по-друге, у межах аналізу відсутності рівності як основного джерела виникнення міжособистісних зіткнень і державних заколотів дослідження природи конфліктів доповнити розглядом їхніх першопричин розвитку взагалі (настроїв людей, що піднімають заколот; цілей і умов початку політичних смут і міжособних конфліктів (інциденту у сучасному розумінні));

по-третє, з позиції вивчення руйнівного потенціалу кожного з видів державного устрою визначити варіанти найбільш імовірного переходу між ними;

по-четверте, на основі дослідження засобів самозбереження, якими володіє кожний вид державного устрою, описати умови їхньої стійкості.

Унаслідок реалізації першого моменту Аристотелем пропонується розрізняти:

державні перевороти, спрямовані на заміну існуючого державного устрою (наприклад, демократичного – на олігархічний; олігархічного – на демократичний; демократичного й олігархічного – на аристократичний або навпаки);

державні перевороти, спрямовані на перерозподіл владних повноважень в умовах збереження існуючого державного устрою (наприклад, взяти владу у свої руки в умовах олігархії або монархії);

державні перевороти, спрямовані на зміцнення або послаблення існуючого державного ладу;

державні перевороти, спрямовані на часткову зміну в існуючому державному устрої (наприклад, введення або скасування будь-якої посади);

внутрішні зіткнення – розбрати між громадянами держави, конфлікти між правителем і народом, протистояння між сусідніми державами [5, с. 164–166].

До причин і приводів «рухів душі», під впливом яких люди починають, за термінологією Аристотеля, «налаштовуватися» на підготовку перерахованих вище видів зіткнень, філософ відносить: прагнення отримати прибуток; прагнення одержати почесні; побоювання втрати своїх прав; небажання платити накладений штраф; нахабність; страх; перевага; презирство; надмірне піднесення; підступи; зневажливе ставлення; дрібні приниження; відмінність характерів (наприклад, на підставі належності громадян до різних племен або виховання у різних умовах) [5, с. 167–170].

Розглядаючи існуючі види державного устрою з позиції наявності в них умов для виникнення згаданих вище причин і приводів, що викликають внутрішні

зіткнення й перевороти, Аристотель доходить таких висновків: «У демократіях перевороти найчастіше викликаються неприборканістю демагогів, які, з одного боку, шляхом помилкових доносів за приватними справами на заможних людей змушують цих останніх згуртуватися (адже загальний страх поєднує й лютих ворогів), а з іншого боку, нацьковують на них народну масу» [5, с. 172–173]. Внаслідок цього демократія перероджується в олігархію, у необмежену демократію або тиранію. Останній варіант, відповідно до зауважень філософа, заснованих на історичних фактах, трапляється досить рідко, тому що «з розквітом ораторського мистецтва демагогами стають ті, хто вміє красиво говорити; але тому, що у військовій справі вони недосвідчені, то й не намагаються стати тиранами» [5, с. 173].

В олігархіях виникнення державних переворотів найчастіше зумовлено двома причинами – утиском олігархами народних мас й розбратами між самими олігархами, що веде до перетворення цього ладу або в демократію, або (у рідкісних випадках) у необмежену олігархію [5, с. 174].

У політії й аристократії основними причинами їхнього руйнування є властиві їхнім внутрішнім структурам відхилення від справедливості. «Початок катастрофи, – відзначає Аристотель, – полягає в тім, що в політії в неправильному співвідношенні об'єднані демократія й олігархія, в аристократії ж – та й інша і ще чеснота, особливо ж зазначені два елементи» [5, с. 178]. Виходячи із цього, кожний з цих видів державного устрою має можливість змінитися – аристократія перетворитися в демократію, а політія – в олігархію або навпаки.

У монархіях (і, відповідно, в тиранії) причинами державних переворотів виступають ті самі підстави, які викликають аналогічні дії в республіках – образи, страх, презирство, прагнення до вшанувань і слави, що виникають у підлеглих за певних обставин [5, с. 190–191]. Унаслідок знищення цих двох видів царської влади в державі встановлюється панування або народних мас (демократія), або окремих груп громадян (олігархія або аристократія).

Загалом же, за словами Аристотеля, «всі види державного ладу зазнають краху або через внутрішні, або через зовнішні причини, коли держава із протилежним устроєм перебуває поблизу або хоча й далеко, але є могутньою» [5, с. 180].

Визначення умов, що забезпечують стійке існування кожного з виділених видів державного ладу, впливає в Аристотеля безпосередньо з результатів його аналізу причин виникнення різного роду зіткнень усередині них. «...Якщо нам відомі причини, що ведуть до загибелі державних устроїв, – стверджує філософ, – то ми тим самим знаємо й причини, що зумовлюють їхнє збереження: протилежні засоби роблять протилежні дії, а руйнування – протилежне збереженню» [5, с. 180]. Виходячи із цього твердження, «рятувальними засобами», здатними забезпечити стійкість аристократії, олігархії або демократії, пропонується розглядати:

контроль за правопорушеннями (особливо рекомендується звертати увагу «на збереження всіх дрібниць»);

добросесна поведінка осіб, що обіймають посади;

обрання посадових осіб;

формування у громадян різних побоювань щодо зовнішньої погрози;

запобігання законними засобами виникненню зіткнень інтересів серед знатних;

щорічний перегляд майнового цензу відповідно до змін, що відбуваються з матеріальним становищем громадян;

запобігання надмірному звеличуванню;

постійне залучення громадян, що перебувають поза пануючими позиціями, до різних державних занять і посад;

зближення станів незаможних громадян із заможними членами держави;

збільшення кількості представників середнього стану громадян;

створення умов, що перешкоджають процесу збагачення посадових осіб за рахунок свого суспільного становища;

контроль за керуванням суспільним надбанням;

контроль за нагородженням і накладенням покарання;

контроль за тим, щоб частина населення, що бажає зберегти існуючий лад, була сильнішою тієї, котра цього не прагне;

виховання у дусі відповідного державного ладу [5, с. 180–187].

Забезпечити збереження монархічного ладу, відповідно до висновків Аристотеля, має:

введення обмежень на повноваження царської влади (для монархії);

усунення інакомислячих видатних людей (для тиранії);
тотальний контроль за поведінкою громадян держави (для тиранії);

розпалювання серед співгромадян взаємної ворожнечі (для тиранії);

нищення матеріальних статків своїх підданих з метою перенесення їхньої уваги з організації державної змови на щоденні проблеми (для тиранії);

ведення війни з сусідніми державами, щоб піддані не мали вільного часу і постійно потребували проводиря (для тиранії);

використання засобів, що забезпечують стійкий стан царської влади – піклування про суспільний стан, збереження помірності у всьому, демонстрування високої релігійності, вшановування видатних громадян, нагородження особисто, покарання через інших посадових осіб, суд (для тиранії);

нагородження одночасно кількох осіб (для монархії й тиранії);

відмова в нагородженні людини з відважним характером (для монархії й тиранії);

утримання від усякого роду насильницьких дій (особливо стосовно молоді) (для монархії й тиранії);

поширення серед громадян ідеї, що їхнє благополуччя залежить від стійкості царської влади (для монархії й тиранії) [5, с. 193–199].

Слід підкреслити, що, зазначаючи причини, які сприяють знищенню державних ладів і умов збереження їхньої стійкості, Аристотель заперечував ідею Сократа

про загальні зміни протягом певного періоду, виведеного з нумерологічних розрахунків. Однак, заперечуючи фактор часу із сукупності основних причин, внаслідок яких відбуваються постійні зміни в державному ладі, Аристотель не зміг однозначно визначитися щодо моменту формування умов для їх безпосереднього виникнення. Можна відзначити тільки певні кроки, які були запропоновані філософом у напрямі їх уточнення.

Так, Аристотель пропонує момент стійкості державного ладу розглядати у взаємозв'язку з рівнем стану трьох складових його частин:

- законодавчого органу, що розглядає справи держави;
- системи посад, що визначає кількість посадових осіб у державі, їхні обов'язки й процедуру заміщення;
- судових органів [5, с. 154].

Однак всебічний аналіз зазначених складових кожного державного устрою тільки повертає філософа до дослідження особливостей формування й розвитку різних типів державного правління, не уточнюючи при цьому саме умов виникнення невідповідності між функціонуванням цих трьох елементів.

Крім того, Аристотелем пропонується проводити розмежування між часовим періодом, необхідним для виникнення протиріч усередині громадянина (він досить короткий) і державним переворотом (він займає досить великий проміжок часу). «...маса, – наголошував Аристотель, – менш піддана псуванню: подібно великій кількості води, маса менш піддається псуванню, ніж окремі представники держави. Коли гнів або яка-небудь інша подібна пристрасть опановує окремою людиною, рішення останньої неминуче стає небажаним; а щоб це трапилося з масою, потрібно, щоб усі прийшли в стан гніву, і через це діяли помилково» [5, с. 124].

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти таких висновків.

Теоретична спадщина Аристотеля містить один з перших варіантів концептуальної інтерпретації умов досягнення консенсусу цілей і інтересів суспільства й

сформованої в ньому системи керування й адміністрування (політичного режиму).

Давньогрецький мислитель запропонував власний механізм запобігання виникненню соціальних і політичних конфліктів і їх врегулювання у контексті організації й проведення ефективної внутрішньої політики через процедуру зіставлення причин, що зумовлюють збереження тієї або іншої форми державного устрою й факторів, що ведуть до їх руйнування або прискорення цього процесу.

Основним моментом стійкості державного ладу й, відповідно, підґрунтям для зняття соціальної напруги в суспільстві (узгодження цілей і інтересів громадян держави й правлячого режиму), у міркуваннях філософа, виступають рівень функціонування й взаємодії трьох складових його частин – законодавчих та судових органів і системи адміністрації (у сучасному дискурсі).

У межах подальшого дослідження проблеми збігу й конфлікту цілей і інтересів сучасного суспільства й функціонуючого в ньому політичного режиму найбільш перспективним напрямом її розгляду виступає розробка положень ефективної внутрішньої політики в контексті звернення до відповідних міркувань Аристотеля за допомогою методу екстраполяції.

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме; [пер. с нім. М. Култаєва, М. Бойченко]. – К. : СтилоС, 2008. – 396 с.

2. Веймер Д.Л. Аналіз політики: Концепції і практики / Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг; [пер. с англ. І. Дзюба, А. Олійник]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 654 с.

3. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Ральф Дарендорф; [пер. с нем. Л. Ю. Пантина]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 288 с.

4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Адам Пшеворский; [пер. с англ. под ред. В. А. Бажанова]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 320 с.

5. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – 458 с.